
Malegoula

Мања Величковска

КНИЖЕВНИ АСПЕКТИ

Наративните стратегии за создавање на женските ликови во книжевните прилози на списанието „Македонка“

Вовед

Целта на овој истражувачки труд е да направи анализа на интертекстуалните, субверзивни, но и пропагандни наративни стратегии во книжевните прилози застапени во списанието „Македонка – Орган на Антифашистичкиот фронт на жените на Македонија“ (1944-1952). Текстот го истражува односот меѓу книжевноста и политиката и ги интерпретира книжевните текстови како поливалентни системи што воспоставуваат релации со општествените односи на моќ, одржувани со помош на културата и уметноста. Затоа, во анализата се употребува критичкиот дискурзивен метод, со чијашто помош текстовите можат да се перципираат како дел од идеолошките и општествените практики. Според овој критички метод, јазикот и моќта се целосно врзани, што значи дека книжевните дискурси се толкуваат како составен дел од создавањето и од одржувањето на политичките околности. Тој овозможува истражување на релациите на каузалитет меѓу создавањето на сликата за жената и различните хегемонии, доминации, нееднаквости, традиции, обичаи и суеверија.

Книжевните текстови во „Македонка“ што се предмет на анализа на овој текст имаат ангажиран, субверзивен, информативен/образовен, еманципаторен, но и пропаганден карактер. Профилот на списанието е директна рефлексија на: (1) патриотските вредности што се во поддршка на народниот

отпор за време на Втората светска војна и по неа (1944-1946), (2) идеолошката позиција на потврдување на југословенскиот социјализам (1947-1951), и (3) разводнувањето на женското прашање за време на реорганизацијата и гаснењето на АФЖ на Југославија (1952-1953). Субверзивниот карактер на изданието е во особено конфликтна позиција во периоди блиски до одбележувањето на истакнати датуми (како што се Денот на жената – 8 Март, Денот на народното востание на македонскиот народ – 11 Октомври, роденденот на Тито – 7 мај, Денот на победата над фашизмот – 9 мај итн.) или по донесување на значајни закони и очекувани промени во легислативата од страна на Народната власт (како Законот за брак и Законот за симнување на зарот и ферецето), кога на сила посилно стапува неговата пропагандна улога.

Во процесот на истражувањето предвид се зедоа целокупниот фонд и контекстот на издавање на списанието, а за потребите на овој текст посебно беа анализирани 134 книжевни прилози. Од нив, 76 се прозни, 53 припаѓаат во доменот на поезијата и 5 имаат епистоларен формат, односно се серија писма и дневници. 19,1% од текстовите се напишани од страна на жени, 71,9% од мажи, а 9% се народни творештва и без познато авторство. Дел од автор(к)ите се застапени повеќепати, а одредени прилози претставуваат колажи од избор поезија, поради што бројот на автор(к)и го надминува збирот на книжевни прилози. Голем дел од текстовите се преземени од романи, други списанија што излегувале тековно во Советскиот Сојуз или преводи од други сродни женски „листови“ на Југославија. Неколку од нив што се споменуваат повеќепати се: „Жена Данас“ – Орган на АФЖ на Југославија, „Наша Жена“ – Орган на ГО на АФЖ на Словенија, „Зора“ – Орган на ГО на АФЖ на Србија, „Жена у борби“ – Орган на ГО на АФЖ на Хрватска, „Наша жена“ – Орган на ГО на АФЖ на Црна Гора, „Укус“ – моден лист на ЦК на АФЖ на Југославија, „Наша мода“ – издание на „Вјесник“ на Народен фронт на Хрватска, „Мода“ – издание на ГО на АФЖ на Словенија и сл.

Покрај негувањето на потенцијалите за меѓународно поврзување и геополитичко дејствување преку книжевноста, постоењето на „Македонка“ е од огромно значење за развојот на некогаш младата и скромна македонска книжевна сцена. Голем дел од неговите книжевни прилози по првпат се објавени токму тука, каде што автор(к)ите имале простор да дебитираат. Одредени автор(к)и дури и го менуваат стилот на пишувањето тековно со издавањето на списанието. Невена Теохарова, која редовно објавува прилози, станува сè похрабра во пишувањето и преминува од репортажи и портрети кон објавување раскази.

Овој истражувачки текст понатаму се дели на две главни поглавја, од кои првото е посветено на женските ликови во различните „арени“ на оружената борба, додека второто поглавје ги анализира женските ликови и нивното спротивставување на различните хегемонии.

1. Женските ликови во различните арени на оружената борба

Овој прв дел од трудот се задржува на присутноста на женските ликови на различните фронтови на оружената војна, како што се: (1) претпатешествените терени за дијалошки пресметки, (2) хетеротопичните простори на блокада, окупација, заседа и изолација, (3) фронталните окрузи на воените жаришта, и (4) трезорите на народот и на народното сеќавање. Во книжевните прилози што го проблематизираат заминувањето, текот и последиците од војните, жената најчесто се појавува во улога на мајка, сопруга и теренска борка.

1.1. Претпатешествени терени за дијалошки пресметки

Во преден план на книжевните прилози каде што среќаваме заминување на борците од домот, на женските ликови секогаш им е зададена улогата на мајки кои ги испраќаат своите синови на пат за приклучување кон Народноослободителната борба. Во анализираните текстови релацијата мајка-син е прикажана етапно, опишувајќи го збогувањето, чекањето и пречекувањето на борците по завршувањето на војната, како и помирувањето со нивната смрт. Женските ликови во улога на мајки во овој контекст се карактеризираат како издржливи, бестрашни, пожртвувани и одмаздољубиви.

Голем дел од материјалите содржат посебна сцена на збогување меѓу ликовите на мајката и синот, што се одвива на прагот од домовите и без исклучок содржи дијалог на нивно меѓусебно убедување. Оваа аргументативна пресметка е дел од често употребуван шаблон на развој на приказна за испраќање на борците, од каде што синот секогаш излегува како „посилен“ соговорник. Таквата наративна матрица е карактеристична за текстовите од антиката, каде што на физичката пресметка секогаш ѝ претходи предборбен дијалог. Својствено за пропагандната улога на списанието, дијалогот има цел: да ги убеди читателите дека изборот на заминување во борба е единствено правилно решение што ги надминува сите преостанати лични афекти и емоции и да поттикне чувство на вознес поради донесувањето на таа одлука.

Тоа е највидливо во застапената поезија, и тоа во неколку наврати. Во првата половина на песните, мајката тажи и набројува различни лоши искуства, легенди, суеверија и опасности, постигнувајќи градација во хиперболизацијата на опасноста што треба да го разубеди син ѝ да не замине на пат. Во вториот дел, пак, синот ѝ одговара со негација, негирајќи ги сите нејзини аргументи. Тој ѝ ја објаснува неговата експедиција

како (интер)генерациски долг за народно ослободување, по што таа доживува благо просветлување. Потоа, таа самата го брка синот од дома и го заветува да ги исполни наследените должности и да ги надмине успесите на претходниците во борбата со фашистичките непријатели. На крајот, откако синот конечно го напушта домот, во песните останува сликата на мајката која си дозволува конечно да биде повторно ранлива, чекајќи го недогледното враќање на синот. Овој модел на испраќање на борците од дома добро илустриран во песната „Мајка Угра“ од спевот „Партизани (1 дел)“ на Венко Марковски:

„Стрпна Угра, на врат му се фрли,
срце задржа, го притисна бргу,
грутки тешки ја здавиа в грло,
дигна глава и му рече: – Тргај!
Господ сине да ти е на срекја,
надмини ти татка, чедо в бојот,
главата му ја носиш ти на плекја,
избави ти татковина своа. –
Скрца врата, Угра стисна заби,
сина гледа ко низ темна магла,
тропна врата, жал ја Угра зграби,
в пуста кукја рикна мајка на глас.“

[Марковски, Венко. „Мајка Угра: спев *Партизани (1 дел)*“, год. 1, бр. 1 (декември 1944), стр. 23.]

Во одредени случаи, како во песната „На кинисуење“ од Коле Неделковски, гласот на мајката не се слуша, односно даден е само говорот на синот кој одговара на нејзините претпоставени образложенија и грижи:

„А туку, мајко, погледај,
погледај, леле, послушај,
како ми пилци запреа
песни сред пролет радосна:

(...)
Ја ке го, мајко, дофанам,
над село ке го развеам,
та ке те, мајко, куртулам
од тоа ропство крваво.“

[Неделковски, Коле. „На кинисуење“,
год. 2, бр. 8-9 (јуни-јули 1945), стр. 12.]

Има и примери каде што синот сè уште е млад и не знае за тековните воени дејства, поради што ликот на мајката ја спроведува нејзината образовна улога, еманципирајќи ги децата за значењето на војната. Тоа е присутно во песната „Ропство“ од Коле Неделковски и фрагментот „Цинови и снегулка“ од поемата „Егејска барутна бајка“ на Славко Јаневски. Во двата случаи мајката презема заштитничка улога на одгледување на детето да биде борец и да ја продолжи народната и генерациски наследната должност:

„Нити, синко, огин гори,
ни сред огин змии пиштат
нити веди, синко, трештат
ни се пуста земја тресе

туку, синко, по – лошо е
и од огин и од вода,
врие, чедо, тиран гладен
низ нашава црна земња“

[Неделковски, Коле. „Ропство“,
год. 2, бр. 8-9 (јуни-јули 1945), стр. 12.]

„На пролет –
слушај ме...
Слушаш?...
Син ти ќе дојде на свет...
Таговни солзи ме душат,
Солзи... Но не плачам, не.

Треба да останам јака,
в гора да издојам син
пушка да издигне в рака –
што му ја оставаш ти.

[Јаневски, Славко. „Цинови и снегулка:
фрагмент од поемата Егејска барутна бајка“,
год. 6, бр. 64 (март 1950), стр. 14.]

Во расказот „Суровото срце“ од Бранко Ќопиќ присутен е предвоен дијалог меѓу мајката и синот Никола, иако тој има поразлична динамика и тон од преостанатите примери. Дијалогот на збогување не ја остварува потребната конфронтација меѓу двата лика, поради што на книжевно рамниште се наметнува потребата за остварување на разговорната пресметка, составена од два елемента: судир и (не)согласување. Ликот на мајката не се осмелува да го гледа синот во очи за да остане смирена, додека синот не дозволува да биде ранлив и разнежнет од мајчинската љубов, одговарајќи ѝ брзо и сувопарно. Ова понатаму во текстот се „решава“ така што мајката одлучува да оди во потрага по партизанската група на синот и да му однесе храна. Таквата книжевна интервенција каде што двата лика повторно се сретнуваат е видливо инсценирана со намера да се оствари нереализираниот конфликт што се очекува. Наративната стратегија што сведочи за женската готовност станува транспарентна во мигот кога мајката вели дека го пронашла синот следејќи го звукот на неговиот митралез, по што средбата продолжува да се одвиткува особено брзо. Мајката ја споделува со синот и другарите соборци храната што им ја носи, додека Никола ја прекорува за ризикот што го презела само за да го види. Веднаш по остварувањето на разговорот, дејството се забрзува и групата се наоѓа под непосредна закана од огинот на распалените рафали на непријателите и мајката си заминува накај дома. Расказот завршува така што ги исполнува сите елементи за спроведување на конфронтацијата, дури и по цена на животот на мајката.

„Над стрмата ивица над патот, кој на тоа место се спушта надолу во завртоците спрема селото, стои Ницината мајка. Сосема незабележано, трепереше, неслушајќи ги зрната кои пееја високо над неа, таја се држеше за влажната лескова ветка, со насолзени очи ги следеше двете црни лики, едната поголема, другата помала, кои бргу одеа низ одалечената заснежена коса и им викаше со слабиот глас, и ако тие таму неможеа да ја чуат: – Бргу, Ниџо, бргу, јаболко мое! Еве ме, јас се довардив! Не плаши се за мене, не плаши се голабе!...“ [Ќопиќ, Бранко. „Суровото срце“, год. 4, бр. 32 (јуни 1947), стр. 13.]

Последно, во голем дел од расказите го имаме ликот на мајката којашто го чека синот да се врати од партизани. Овие книжевни текстови се сосредоточени на реинтеграцијата на жената во општеството, односно нејзината повторна адаптација на новата политичка ситуација. На наративен план тоа се постигнува така што автор(к)ите ставаат кочница на враќањето на борците, предизвикувајќи го феноменот на трајното „бекетовско“ исчекување. Мајката во овие примери стратешки се активира поради преплавеноста од чувството на тегобност и јанsа поради неинформираност, што ја принудува одново да се поврзе со заедницата и со институциите. Во расказот „Мајка Дивљана“ од Ги де Мопасан, на пример, присутно е сопоставувањето на стереотипниот лик на мајката која стожерно чека „подобри времиња“ и разбудената „нова“ жена која ги презема работите во свои раце:

„Меѓу другото, жените од селото не се смеат многу. Тие им го оставаат тоа на мажите, тоа не е нивна работа. Ним душата им е жална и ограничена, бидејќи животот им е темен и невесел. Селанецот малу шумно ќе се повесели во крчмата, но домаќинката му останува сериозна со постојано строг израз. Мускулите на нивното лице ненавикнале на движење за смеење.“ [Мопасан, Ги де. „Мајка Дивљана“, год. 7, бр. 80 (јули 1951), стр. 13.]

Во овој пример се става крај на „вегетативната“ улога на мајката, преку нејзино воведување во светот на информациите, што ѝ дозволува испуштање на собраното чувство гнев и

омраза кон непријателот. Поставен во 1871 година, во периодот на Француско-пруската војна, нараторот ја претставува приказната за Викторија Симон Дивљана, која живее во поголема и изолирана куќа во рурална Франција. На почетокот, нејзе ѝ доделуваат четворица Пруси на згрижување, поради што авторот нè наведува погрешно да мислиме дека жената ја реплицира својата улога на мајка, поведувајќи грижа за другите борци, па дури и оние што се борат од другата страна. Сепак, оваа линија на развој на ликот не се остварува во име на реанимацијата на жената: „...переа алишта, ги вршеа сите домашни работи, како четворица добри синови околу својата мајка. Но таа секогаш мислеше на својот син...“ [Мопасан, Ги де. „Мајка Дивљана“, год. 7, бр. 80 (јули 1951), стр. 14.] За време на престојот на гостите, мајка Дивљана добива писмо од кое дознава за смртта на нејзиниот син, убиен од страна на Пруси и решава да се одмазди. Собирајќи ги прво нивните имиња и адреси, таа им мести мека постела, а потем ги запалува сосе куќата, гледајќи ги оддалеку како горат. Потоа, Дивљана испукува еден куршум со пушката од синот и на сите им соопштува јавно за стореното. Ликот на мајката во овој пример има улога на конзерваторка на меморијата и спроводничка на одмаздата. Она што таа не успева да го проговори со синот, го соопштува на народот, преку што повторно се поврзува со средината каде што живее.

„Ова е за Викторовата погибија. (...) Ова се нивните имиња, да им пишете по дома. (...) Ќе напишете како се случи тоа, и кажете им на родителите дека јас го направив тоа, јас Викторија Симона Дивљана, не заборавете.“ [Мопасан, Ги де. „Мајка Дивљана“, год. 7, бр. 80 (јули 1951), стр. 14.]

1.2. Во хетеротопични простори на блокада, окупација, заседа и изолација

Низ анализата на книжевните прилози, како посебна категорија на престој на женските ликови, се издвојуваат просторите на блокада, окупација, заседа и изолација, кои се одликуваат како типични хетеротопии. Според Мишел Фуко, хетеротопиите се дефинираат како „подруготнати“ (*Othered*) културни, институционални и дискурзивни простори што се перципирани како настрани/чудни и трансформативни светови во светови што ја пресликуваат надворешноста и го вознемируваат она надвор од нив (Foucault 1967, 6). Тој наведува шест принципи на создавање на различни хетеротопии на: криза, девијација, јукстапозиција на простори, време, изолација, преку ритуал или прочистување и илузија. Како хетеротопични простори во „Македонка“ се препознаваат домот, концентрационите логори и шумите.

Во примерите каде што среќаваме блокада или окупација на определени населени места, ликовите на жените се ограничени во нивната улога на сопруги и имаат стеснета територија на дејствување. Домот каде што тие главно функционираат во време на блокада се претвора во хетеротопија на време, односно станува подрачје „поврзан[о] со пресеци во времето“ (Исто). Таквиот простор почнува да функционира како хетеротопија кога луѓето во него „расчистуваат“ со традиционалното време и почнуваат да живеат во „квазивечност, чијашто трајна нафака е распаѓањето и исчезнувањето“ (Исто). Тие места имаат способност за безмерно акумулирање на време и меморија, поради

што ги задржуваат, паметат и перпетуираат воените насилства. Така, женските приказни што честопати се развиваат како реакција на постапките на нивните брачни партнери, запаѓаат во кумулативна фаза на тивко трпење на искуствата. По вообичаеното отстранување на машките ликови од домот и нивното преместување во ситуација на опасност далеку од него, фокусот на текстовите се префрла врз прекарната положба на жената чиешто знаење за настаните е ограничено од физичките граници на домот. Таа нема доволно познавање за надворешните околности, што по автоматизам ја исцртува како лик без разбирање на „вистинските проблеми". Отсликувањето на отуѓениот однос меѓу сопружниците во овие хетеротопии е со цел проблематизирање на нужното пресликување и зависност меѓу јавното и приватното.

Така, „Блокада" од Јован Бошковски е еден од ретките текстови каде што среќаваме машки лик во улога на брачен партнер и родител, кој ги пренесува надворешните околности внатре во домот. Дејството во расказот се одвива за време на Втората светска војна, кога градот каде што семејството на Нико и Цана живеат се наоѓа под блокада од страна на Германците. Ликот на Нико е претставен преку неговото присилно преместување на место каде што осведочува насилство, кое се обидува подоцна да го заборави и да го „неутрализира" преку пијанство. Враќајќи се дома во алкохолизирана состојба тој ја малтретира Цана и станува главна артерија за загнездување на воениот терор во семејството. Освен тоа, Нико е прикажан и како системска жртва што доживува „криза на машкоста"[1], бидејќи не може да ја исполни општествено очекуваната улога на главен поддржувач на семејството. Всушност, централен дел на приказната е тешката позиција на Нико со кого се очекува да сочувствуваме, а не жената врз која тој ги нанесува насилството и малтретирањето.

1 Терминот „криза на машкоста" е развиен во доцните шеесетти години на 20 век, кога бил директно поврзан со општествената идеја за тешкиот живот по Американската граѓанска војна (1861-1865). Терминот е скован од страна на: Џорџ М. Фредриксон (1965), Џејмс Р. Мекговерн (1966), Џон Хајам (1970) и Џералд Френклин Робертс (1970).

Во таа смисла, домот во приказната се набљудува како средина што е повознемирувачка и попроблематична од остатокот од светот, а не негов одраз и последица.

> „Во градите му гореше од виното и онаа тегоба што во денот на блокадата се навали на него. (...) Повекје од секогаш го зајаде онаа тешка мака што ништеше како отворена рана, еве цели две години, откако окупацијата како тешка крепа го поклопи животот. Германците му го однесоа автомобилот и тој оттогаш остана без работа. Кај нив не сакаше да служи. Оттогаш Нико се пропи како никој, се одроди од домашните, од децата и Цена, таа мирна и покорна жена, што секоја негова плесница ја трпеше и траеше... (...) Така од ден на ден пропагјаше Нико, се загуби сосем и ништо векје не можеше да го врати на правиот пат, да му го врати оној некогашен мир сред својот дом...“ [Бошковски, Јован. „Блокада“, год. 4, бр. 30-31 (април-мај 1947), стр. 20.]

Друг пример на отуѓување меѓу сопружниците поради преобразбата на домот во хетеротопичен простор има во расказот „Дебармаалката“ од Иван Точко. Слично како во „Блокада“, неможноста на мажот финансиски да го крепи семејството придонесува ликот на Цветан да се отуѓи од Роса и да стане сè попотиштен и некомуникативен.

> „Окупација... Окупаторот ја собра волната и луѓето немаа што да влачат. Цветан веќе не можеше да ја донесе дома ни онаа мала надница и Роса не можеше да го земе ни она мало парче пченкарен леб, што им се следуваше. Таа гледаше како од дена на ден – животот станува сè потежок и потежок... Цветан не ѝ отпушташе веќе благ збор. Замислен, тој како да не ја забележуваше сега.“ [Точко, Иван. „Дебармаалката“, год. 5, бр. 59 (1949), стр. 14.]

Имено, повлечеността на Цветан расте пропорционално со „однародувањето“ на ликот на Роса во рамките на новото социјалистичко движење, што се толкува како клучен предизвик за успешноста на бракот. Осамостојувањето на Роса претставува главен предуслов за постигнување на доверливи партнерски односи и брачна благосостојба. Среќниот брак е со тоа условен

од дејствувањето на сопружниците на истата страна на идеолошката оска, каде што жената има тешкотија да премине.

> „Цветан си преапа усните. Истата вечер, кога му предложија другарите од Партијата, да прибере дома еден илегалец, тој засрамено ја сведна главата. Одби. Не беше сигурен во Роса... (...) Тој на неколку пати се опита, да ја привлече и жена си и да ја вклучи во општиот врвеж на борбата, но таа секогаш го одбиваше со зборовите: – Подобро да мислите, како ќе внесете нешто дома од колку што се веете со работи, кои што не се за вас... – А за кого се? Кој ќе мисли за нас, ако не, ние самите? Кој ќе ја ослободи оваа земја од поганците, ако не јас, ти, сите ние?... И велеше тој тогаш јадосан од нејзините зборови. Сеќаваше голема тежина, како да и помогни, да стапи на прав пат.“ [Точко, Иван. „Дебармаалката“, год. 5, бр. 59 (1949), стр. 14.]

Во оваа смисла ликот на Роса е клучен во градењето на колективната слика за жената како заостаната, неинформирана и недоверлива. Пропагандниот карактер на расказот е највидлив преку себепрекорот и вината на женскиот лик што не се вклучил навремено во антифашистичкото друштво. Во расказот проблематични се и сцените каде што се опишува внатрешниот конфликт на жената која скептично и со страв ја набљудува војната отстрана и има проблем да се види себеси како дел од колективот. Приклучувањето во антифашистичкото движење низ текстот е опишано како иницијациски процес во кој Роса е чекор по чекор воведувана во „партизанството“, дознавајќи ги тајните една по една и добивајќи предизвици што треба да ги исполни за да ја докаже нејзината верба во социјалистичкото начело. Нејзиното осамостојување против фашизмот се случува бавно, и тоа благодарение на трансферот на знаења од жена – на жена, во рамките на женските окрузи. Во моментот кога таа станува дел од тој процес, хетерохроматскиот дом исчезнува, по што задругарството станува нов вид на хетеротопија на криза, резервирана само за избрани и привилегирани поединци. За да се задоволи оваа логика на развој на ликовите, на наративен план Роса и Цветан повторно се среќаваат дури кога и двајцата

стануваат дел од истата (ексклузивна) хетеротопија, по што се навестува дека ќе можат да живеат спокојно и сложно.

> „Од оној ден, кога ѝ кажа Рада, дека е Цветан со партизаните, Роса уште повеќе се повлече во себе си. Негде длабоко во нејзината свест живееше нејасната мисла, дека е таа виновна пред сите. (...) Ги виде сите... Само себе си, меѓу нив не можеше да се види. (...) – Но времето минуваше... И новите дни почнаа да будат нови чувства кај Роса. Рада сѐ почесто ѝ навратуваше и ѝ ја топеше тешката грутка во градите. (...) Еден ден, кога Рада ѝ поведи да однесе – за другарите – кутија со лекарства во Водно, Роса се просолзи од радост. Ѝ се стори, како да ѝ се откри целиот свет и како да почна одново да живее. Длабоко во душата ѝ пламна силен трепет за Цветана...“ [Точко, Иван. „Дебармаалката“, год. 5, бр. 59 (1949), стр. 14.]

Понатаму, како хетеротопии во предметната содржина се истакнуваат нацистичките концентрациони логори, каде што времето има посебна логика. Овие места со нивната буквална одвоеност од остатокот од светот, во книжевните текстови се одликуваат како хетеротопии на изолација или хетерохронии што не се јавно достапни. Во нив само поединци имаат дозвола за влез и излез, додека за други им се наметнуваат како задолжителни. Тие работат како херметички затворени садови што ги акумулираат доживувањата, каде што сеќавањата одекнува-

ат долго по настаните случени во нив. Вакви хетерохронии има во расказите „Драго“ и „Спомен на Ганимет“. Во нив настанува ефект на забавување на времето до степен на повторување на еден клучен миг на постоењето на ликовите. Во „Драго“ тоа се постигнува кога ликот на мајката Мара доживува недогледен број на бессони ноќи бдеејќи над болниот син, додека во „Спомен на Ганимет“ – историското заглушување на жените симболички се трансферира во бавно умирање на ликот на Ганимет.

> „...Мара влезе во првата од безбројните безсони ноќи, го дочека првиот од неброените денои на глас, мачења и навреди. (...) Во долгите еднолики денои, во ноќта од која како да никогаш не ќе се роди зора и минатото се дави во морето од тугите садбини, и Мара почна да ја раскажува приказната за својот живот.“ [Н. „Драго“, год. 5, бр. 45 (јули 1948), стр. 13.]

> „За да ѝ биде смртта потешка, за да се заплашат другите, пред бесилката џелатот и го наметнал [на Ганимет] црното, од неа толку омразено фереџе. Тешко умрела, оти тоа фереџе, кое со векови ги задушува животот и младоста на Шиптарките и Турчинките, и нејзе ѝ го продолжило умирањето на јажето за цели петнаесет минути.“ [Спомен на Ганимет, год. 7, бр. 76 (март 1951), стр. 7.]

Последно, како хетеротопии на криза, но и хетеротопии на изолација се препознаваат буковите шуми за кои народски се верува дека ги впиваат и ги паметат сите случувања. Буковите шуми се опишани и како места што ги чуваат сите тајни, но и кои имаат антропоморфни белези, односно се способни да ги примат емоциите и да ги пресликаат чувствата на соборците и на народот по загубата на нивните другар(к)и.

> „Во пазувите на Буковата шума се кријат едно чудо прикаски за минатите времиња, за изминатите борби. Ама буковите карпи, буковски буки уште долго, секојпат ќе ни прикажуват за првите партизански групи што ги крие во своите пазуви, зад своите буки. Ќе прикажуваат за првите партизани, за првите народни борци...“ [Богданова, Нада. „Буковата шума ни прикажуе...“, год. 2, бр. 3-4 (јануари-февруари 1945), стр. 12-13.]

„И пак
како онаа ноќ...
Темница – гроб, пеколен мрак
ко мртвец лежи над Кара-Даг.
Заморена гора сред тајни мрзне,
ни пиле глас да пушти слаб,
ни лист да шумне в есена кал.

(...)

Рикнаа страшно горските бури,
запиште земја со крв зелена,
другари верни
стиснаа пушки,
дадоа клетва над мртва Цена."

[Шопов, Ацо. „На Кара – Даг – На Викторија Поп-Јорданова – Цена", год. 2, бр. 7 (мај 1945), стр. 12.]

1.3. На фронталните окрузи од воените жаришта

„И ѓи ќерка роди... камен ѓодобро."

[Прва жртва, год. 7, бр. 76 (март 1951), стр. 5.]

Анализираните книжевни прилози содржат исклучителни примери на женско херојство на фронтот и околу фронтот на воените жаришта, што честопати останува засенето кога станува збор за народните борби. Доминантна наративна стратегија во текстовите за паднатите борки е вклучувањето на нивна претсмртната изјава или гест со која му порачуваат на непријателот дека во нив е акумулирана сенародната сила. Во превратничкиот миг кога женските ликови – партизанки ја увидуваат животозагрозувачката закана што им се доближува, тие стануваат похрабри, понапрегнати и исклучително издржливи пред нападот што им се нанесува. Никогаш не пропуштаат да го из-

ненадат непријателот, дури и кога се наоѓаат во незавидна позиција.

> „Нада ја стега пушката и се брани храбро. Ама осети ужасни болки во ногата. Залетна и падна. Коравите непријателски раце ја фаќат грубо. Раната ужасно ја боли. Ама таја гордо ја крева главата. На нејзиното бледо лице се гледа презрив смев. – Нада е ученик на сестра си и знај како да се држи пред непријателот. Беснеј врагот. Се осеќа немоше пред смелоста на това шеснаесетгодишно дете. И едно садистичко животно се приближува со нож в раката, го бара точно местото на раната и врти во неја. (...) – Непријателот е зачуден. Полумртва лежи Нада, а молба за милос не излегува од нејзината уста. Со напреднати сили таја диши. Ги шири очите. (...) Еден истрел и Нада лежи мртва, со полуотворени очи, со растурена коса околу младото и убаво лице.“ [Савелиќ, Љиљана. „За живот светел красен и чис...“, год. 1, бр. 1 (ноември 1944), стр. 4.]

Женските ликови лежат полумртви, но успеваат да испратат последен горд и презрив смев што го гневи противникот уште повеќе. Нивната борба се опишува како генерациска наследна, а нивната борбена вештина – како сестринска оставина што се пренесувала од постарите кон помладите во семејството и заедницата. Инспирација за продолжување на народната борба се токму нивните претходнички, поради што тие не им даваат ниту на нивните соборци да се разнежат и да тажат по нивната смрт, која тие ја гледаат како удел кон постигнувањето на колективно ослободување. Така, во расказот „Прва жртва“ партизанката Магдалена Антевска, која била дел од кумановскиот одред и загинала на почетокот на НОБ и била прогласена за прва жртва во име на народот, вели: „Не е тешко да се умре мајко, кога знаеш зошто го даваш својот живот. Магдалена целата беше опфатена со мислата за борба, крв, глад, студ и победа“. [*Прва жр̄тва*, год. 7, бр. 76 (март 1951), стр. 5.]

Женските тела се честопати и расположливи тела (*disposable bodies*), односно редовни жртви. Во смртта тие стануваат дел од воениот „пејзаж“, што го отстрануваат/очудуваат со

нивната појава што потсетува на сè она што претходело и следува. Нивните тела претставуваат првиот физички штит што се попречува на патот на заканата. Но, дури и во тие случаи, кога женските ликови не се активно ангажирани во првите редови на НОБ, се дознава дека ги дале своите животи во одбрана на децата, партнерите и народот, не сакајќи докрај да проговорат, за да ги предадат или да ги изложат на опасности другите.

> „Еднаш околу малата станица, каде стоеше напуштена и разбијена железничка композиција и каде преди малку уште беја Германците, на зелената и влажна ливада, наидовме една млада жена како лежи на непокосената трева. Едната рака ја ставила над главата, другата ја притиснала на простреланите гради – изгледаше како да спие, очите затворени, ветерот си играше со нејзината темна коса, само од побледнелата уста течеше тешка струја крв.“ [Николаевич Толстој, Алексеј. „Нина“, год. 2, бр. 5-6 (март-април 1945), стр. 21.]

> „Жените се свиткуваа над децата за да ги заклонат од ударите, паѓаа во матицата, некои од нив сепак се дигаа мокри, со растурени коси, додека други пливаа низ водата онесвестени, некаде некоја сигурно и мртва што беше исто, бидејќи и онаа што не ја смртно погоди некоја тула неа така во несвестица ја давеше водат, тела, марами и детски капи пливаа низ рекичката, на моменти на некои места црвена од многу рани.“ [Анѓа, год. 6, бр. 64 (март 1950), стр. 15.]

„Во лом од предмети, оружје и лешеви, седеше потпрена до ѕид, како замислена. Крвав млаз ѝ извираше од челото, се спушташе меѓу веѓите, минуваше покрај носот и малку отворените усни и навираше во градите. Ја стрелаа во чело.“ [Ќосиќ, Добрица. „Далеку е слонцето“, год. 8, бр. 83 (декември 1952), стр. 16.]

Но, во расказите жените во „камен“ не се претвораат дури ни по смртта. Нивното тело продолжува да оддава застрашувачка енергија што противниците мислат дека ги демне. Тие продолжуваат да ги повредуваат женските ликови повеќепати, за да се осигурат дека нема повторно митско-магиски да оживеат и да им се одмаздат.

„Убијци.. душма... – викаше Магдалена, но не стигна ни да се доискаже. Дум-дум куршум ја погоди во плеќите. Без писок се опираше на земјата како да сакаше на сила да ја запре оваа река од крв младешка, врела. На устата ѝ навре топла крв, се цедеше низ образите, гушата. (...) Каква е таа чудна светлина што ѝ го озари ликот. Магдаленината коса гореше. Падната крај огништето косата ѝ се разбувна, се разгоре. Прва жртва. (...) Магдалена ни мртва не ја оставија на мира. Ја избодеа со ножеви. Како да ги беше страв од нејзината сенка. Да не остане, да не зборува за нивните ѕверства.“ [*Прва жр҃тва*, год. 7, бр. 76 (март 1951), стр. 7.]

И со право фашистичките непријатели го имаат овој страв пред партизанките. Од списанието можат да се истакнат неколку значајни примери на жени кои, покрај сите баснословни огледи за победа на противникот, успеваат да преживеат. Такви се ликовите на Нада од расказот „Нада и Загорка“ на Јован Поповиќ и Агрипина од романот „Леб“ на Алексеј Николаевич Толстој. Во еден момент партизанката Нада дури вели: „А јас, овдека сум, ова ми е веќе трет живот“. [Поповиќ, Јован. „Партизанката Нада: Извадок од расказот Нада и Загорка“, год. 5, бр. 49-50 (1948) стр. 19.] На наративен план ним не им е дозволено да се вратат исти како претходно. Обете си доаѓаат назад во друштвото на соборци физички променети и камуфлирани во облеката на ривалите или наметнати со нивното оружје, што го носат како орден.

> „Нада му се доближи на еден ранет другар како би можела на брза рака да го преврзе и поведе. Четниците ги изненадија; отстапувањето не беше можно. (...) Го совладаа нејзиниот огорчен отпор и со одвратни псувки кои заудираа на овчо месо, лук и ракија, ја поведоа со себе. (...) Ама после десетина дена наеднаш искрсна веќе прежалената Нада со пушка и две бомби. Ја гледавме како некое провидение.“ [Поповиќ, Јован. „Партизанката Нада: Извадок од расказот Нада и Загорка“, год. 5, бр. 49-50 (1948) стр. 14.]

Особено Агрипина, која се впушта во физичка пресметка со еден Козак, одбива да биде видена како заднинска борка поради нејзиното присуство на терен без униформа, забрадена на украински начин и во фустан. Таа и нема друг избор освен да ја земе облеката од паднатиот Козак за да не биде предмет на потсмев од нејзините соборци и другари, кои прво го ценат нејзиниот изглед, а потем нејзиното херојство.

> „Устата и беше скината по целото бедро – блузата и висеше на партали, и на слабината и се гледаа крвави отоци од козачките нокти... (...) Агрипина се отпрви кон превртената талига, кај што лежеше ничкум отепаниот козак. – Зар ке земеш од него? – ја праша Иван. – Командирот заповеда да си најдам. Јас еве

сега ке ги исперам на кладенецов.“ [Николаевич Толстој, Алексеј. „Агрипина: Извадок од романот Леб“, год. 3, бр. 25 (ноември 1946), стр. 13.]

1.4. Во трезорите на народот и народното сеќавање

Последно, значајно е да се забележи дека кога се затечени од непријателот „на домашен терен“, женските ликови што преживуваат остануваат скриени зад „народот“, додека оние што умираат остануваат запаметени во народното сеќавање. Нивните тела на ниво на наратив се истоветни со народното и се неразделен дел од него. Хероините на колективот се бескомпромисно заштитени од нивните сонародници, преку што низ текстовите се ткае чувство за солидарност, сестринство и единство. Дури и на јазично ниво, тоа е изразено преку употребата на синтагми како: „Здиме крф смела, се смрачи градот / народот нож го прободе“. [Марковски, Венко. „Вера Цириви – Трена“, год. 1, бр. 1 (ноември 1944), стр. 10.] Тоа е присутно и во

примерите каде што женските ликови мистично исчезнуваат и се кријат од непријателот. Нивната претстава се слева во доменот на народното, што се опишува како нешто длабоко што има способност да ги задржи и да ги заштити борките во себе:

> „Избеганите девојки беа скриени во длабочината на душата на народот и полицијата воопшто не ги најде.“ [Благоески, Б. „Патот в партизани“, год. 7, бр. 79 (јуни 1951), стр. 6.]

> „Честа на момата беше чест на сите Леричани. И тие решија да ја чуваат. Сребра се криеше по селските куќи како да беше потонала во земја.“ [Абаџиев, Ѓорѓи. „Сребра Комитката“, год. 7, бр. 81-82 (август-септември 1951), стр. 1.]

2. Женските ликови наспроти различните хегемонии

Во овој втор дел од истражувачкиот текст предмет на анализа се женските ликови кои се јавуваат како противнички на различните хегемонии изразени преку: (1) патријархалните концепти за бракот и семејството, (2) религијата и државната власт, и (3) класната нееднаквост. Овде жената се јавува во улога на: мајка, ќерка, сестра, другарка итн.

2.1. Жената и патријархалните концепти за бракот и семејството

Книжевната содржина што се занимава со проблематизирање на брачната заедница, главно раскажува за женски ликови кои бегаат од дома кога стануваат: предмет на пазарење и размена по претходно случена спогодба од страна на нивните родители. На наративен план принудениот брак се употребува за понатаму во дејството да се истакне женската новостек-

ната моќ за давање отпор кон патријархатот, а неможноста за избор како нешто што новата социјалистичка жена веќе го надминува. Во прв план на приказните прикажани се старите обичаи, според кои продажбата на женското тело се гледа како начин на издржување на семејството и стекнување на одреден општествен статус преку договарањето бракови со веќе познати „успешни семејства“. Овие однапред донесени спогодби, во расказите се случуваат кога ќерките сè уште се малолетни и со нив овие знаења не се споделуваат сè до „судниот момент“ кога родителите решаваат дека за нив економски најповолно е да ја направат некогаш ветената размена. Немајќи трет избор, женските ликови во овие ситуации се решаваат на бегство од домот, прекинување на контактите со родителите и долгорочно отуѓување од фамилијата.

Посебната наративна стратегија што се развива на план на овој тип на текстови има цел да ги зајакне чувството на револт и желбата за поголем отпор кон ваквите практики, кои немаат место во социјалистичкиот поредок. Како илустративни примери за женскиот отпор кон застарените концепти на бракот, застапени во „Македонка“, можат да се наведат „Бегалка“ од Суз Цуњ и „Спогодба“ од Невена Теохарова. Двата текста се објавени во рамките на списанието во периодот по донесувањето на основниот Закон за бракот, усвоен 1946 година, по што честопати во прилозите на „Македонка“ се прави паралелата меѓу третманот на жената во Кралството Југославија и Федеративната Народна Република Југославија. Тие имаат и промотивна улога и говорат за новите тенденции што Републиката се обидувала да ги воспостави во насока на постигнување еднаквост меѓу мажите и жените. Сепак, книжевните текстови не говорат за актуелниот однос кон жената во рамките на брачната заедница во моментот на нивното објавување и, иако имаат ангажиран карактер, не морализираат подлабоко во однос на актуелните начини и можности за склучување партнерства.

„Слушај! Кога умираше татко ти, тој те вети тебе во семејството Дин. Од добиениот откуп за тебе ние успеавме да го закопаме татко ти. (...) [Но]...нашиот богаташ Сањ Лао-а те загледал тебе и сака да те направи четврта жена. Тој само што ме извиса и ми саопшти за неговото решење. (...) Ни ветуе 500 долари Дадениот збор на Диновци да го раскинеме. (...) Тогаш јас ке бидам околу тебе и до старите роднини ке бидам осигурена. (...) Ти само помисли: не е ли тоа милост на небото? (...) Да бидеш четврта жена на така голем и угледен човек, да јадеш доста вкусно јадење, убаво да се облекуеш, да живееш во полно задоволство, за ништо да не мислиш...“ [Цуњ, Суз. „Бегалка“, год. 5, бр. 42 (април 1948), стр. 10.]

„Го завршија пазарлакот и сега тихо прикажуваа за сосема безначајни работи. Зумбула влезе и ги послужи со кафе. Се сети дека е привршен некој пазарлк. Умот ѝ отиде на старата, ќорава кобила. Татко ѝ еден ден зборуваше дека ќе ја продаде. Се нажали. Си мислеше колку е татко ѝ бездушен та кајдиса да ја продаде. ’Сирото добиче‘, – си мислеше Зумбула. Пет недели изминаа од пазарлакот. Зумбула и не сонуваше дека не кобилата, туку неа татко ѝ ја продаде.“ [Теохарова, Невена. „Спогодба“, год 6, бр. 63 (февруари 1950), стр. 12.]

Покрај линијата на разгледување на женските искуства врзани за договорениот брак, во книжевните прилози што се предмет на ова истражување постои паралелна линија на испитување на функцијата на женските ликови во рамките на семејството и нивната репродуктивна улога (види повеќе за политиките на грижа во периодот на излегувањето на списанието „Македонка“ кај Коцевска во овој зборник). Во контекст на патријархалниот концепт за семејството, женските ликови во анализираните текстови секогаш ја реализираат нивната улога на мајки, продолжувајќи ја семејната линија линеарно, со создавање на колку што е можно поголем пород. Во повеќето од примерите надминато е создавањето на женски ликови кои се сведени на нивната повоена должност за реобнова на државата, поради која честопати историски се гледаат само како „репродуктивни матки“. Сепак, секогаш кога оваа улога е присут-

на во текстовите, жените се прикажани како главни жртви на суеверијата. Тие книжевни текстови имаат видлива образовна димензија, која се реализира на принципот на заплашување. Неколку од нив раскажуваат за животното искуство на руралната жена, земена како универзален пример за несоодветно мајчинство, поради преголемата повлијаеност од различните верувања во натприродни сили во тогашните отежнати работни услови и самохрано родителство. Списанието се стреми да ги образува потенцијалните читателки преку застрашувачки приказни, што порачуваат дека единствениот начин за одржување на „успехот“ на едно семејство е преку верувањето во науката.

Еден илустративен пример е расказот „Горпина“ од украинската писателка со руско потекло Марија Александровна Вилинска, позната по употребата на нејзиниот псевдоним Марко Вовчек (1834 – 1907), преземена од книгата „Народни приказни“ (1857). Вилинска имала големо влијание врз развојот на украинската кратка проза и збогатувањето на видовите жанрови, особено на општествено ангажираниот расказ. Во книгата „Народни приказни“ таа го прикажува „мачењето на селаните под гнетот на помештиците“ и „произвикуе во читателите чувство на возмутуење и протест против крепосното право“ [Вовчек, Марко. „Горпина“, год. 4, бр. 36-37 (1947), стр. 15.] поради што станува тогашен глас на народот. „Горпина“ е битова приказна што ги опишува животот и предизвиците на руралната жена, која се справува со тешкотиите во грижата на детето за време на „општествени промени, крај на полуфеудалното општество и подемот на капитализмот и буржоазијата“ (Bukia-Peters 2020). Во таа смисла, вклучувањето на расказот во „Македонка“, пак, е и со намера да ја еманципира жената за нејзините работнички права и правото на родителско отсуство.

> „Се сети Горпина, слушала таа некој пат, дека ако детето не спие, тогаш треба шишарки од афион да стојат во млеко, па со тоа да се напои детето. (...) Го напои – детето се смири и почна да заспивуе и така силно заспа, што дури не се помрдна, кога

десетарот со цело грло извика во пенџерето: >На работа!< ја тури Горпина ќерка си во колевка, ја прекрсти, заплака и тргна. (...) Се намачи таа тој ден. (...) Вотрча во куќата. Во неа сè тивко и темно. Право кон колевката, кон детето. Детето лежи ладно, неподвижно, не дише. (...) Стои на среде на собата Горпина, сета дури поцрнета и гледа така страшно, а во нејзините раце детето мртво. (...) Боледуваше таа тешко три недели. Но господ ја помилуа, ѝ го врати здравјето, но умот не се врати.“ [Вовчек, Марко. „Горпина“, год. 4, бр. 36-37 (1947), стр. 15.]

Текстови во списанието „Македонка“ што се осврнуваат на многудетноста во рамките на концептот за традиционалното семејство се продуцирани во време кога родилките се соочувале со повеќекратна загуба на нивните деца, во што удел имала и употребата на непрепорачливи и несанитарни практики на одгледување на децата во нивниот ран развој. Имено, во расказот „Проклетство“ истакната е и општествената стигма врз оние жени кои имале таква несреќа. За нивните куќи се зборува дека се проклети, а за нивните (преживеани) деца како за преносители на стекнатата клетва.

„Над куќата на Спасена како да беше паднало проклетство. Од смртта дете не можеше да откине а раѓаше што вели народот, ’секое летенце – детенце‘. Сите адети им ги сторуваше а тие умираа, па умираа... Одвај од тринаесет едно остана. Го крстија Трајчо – да затрае. (...) Се тешеше туку сè некако тешко ѝ паѓаа зборовите што ѝ ги кажа комшивката Паца: ’Ти се окужи куќата, те стигнаа клетвите на Ристана...‘ (...) Оттогаш Спасена и поп викна да свети вода, и молитви правеше, дури одеше и кај оца клетвата да ја растури. А низ селото кружеа страшни приказни за сенкиштата што и ги издавеле децата на Спасена. (...) Овдека луѓето проаѓаа со страв крстејќи се – врагот да го истераат... Ништо не и помогна објаснувањето дека не само нејзе ѝ умираат децата.“ [Теохарова, Невена. „Проклетство“, год. 6, бр. 70-71 (септември-октомври 1950), стр. 10.]

Сепак, она што паѓа во очи во овие примери е постојаното фрлање сенка врз мајките кои се опишани како главни неразумни противници на научното знаење и напредокот. Дијалози-

те со нив изгледаат како дијалог на глуви, по што тие инсистираат на примена на одредени ритуали, кои во потесната средина се сметаат за единствен спас. На наративен план женските ликови тврдоглаво се противат на интервенциите што можат да дојдат од трета страна, сè до настанувањето на одредена трагедија врзана со нивните деца, по што – за последен пат, во приказните им се порачува дека згрешиле.

Последно, во „Македонка“ предмет на критика е наследувањето на семејната трговска дејност и богатството по машка линија, нешто што е видливо присутно во големиот процент на (не)имотност меѓу жените и денес. Во текстовите се зборува за историската незадоволителност од раѓањето на женско дете, кое честопати се смета за „просто лажна пара што не [може] да се вложи – стока без вредност – ништо повеќе“ [Дикенс, Чарлс. „Домби и син“, год. 6, бр. 70-71 (септември-октомври 1950), стр. 17.]. Женските ликови во таа смисла се претставителни за генерации деца за чиешто постоење не се води грижа, како и за нивните мајки. Совршен пример каде што има авторска иронија во описот на машкиот лик е расказот „Домби и син“ од Чарлс Дикенс, каде што умирањето на жената на породилната постела е ставено во заден план на радоста на господинот Домби од раѓањето на неговиот син-наследник.

> „Нашата фирма госпоѓо Домби – рече господин Домби – ќе биде повторно не само по име, туку и всушност Домби и Син. Домби и Син! (...) И пак рече: 'Домби и Син', потполно со ист тон како и порано. Овие три збора ја изразуваа главната животна идеја на господин Домби. Земјата беше создадена за да тргуваат Домби и Син по неа, солнцето и месечината беа создадени ним да им светат.“ [Дикенс, Чарлс. „Домби и син“, год. 6, бр. 70-71 (септември-октомври 1950), стр. 16.]

2.2. Жената и религијата

Во „Македонка“ силно е застапена релацијата меѓу женските ликови и религијата, особено прашањето меѓу жената со муслиманска вероисповед и (не)носењето на фереџето, контекстуализирано во рамките на културно-политичкиот контекст на СФРЈ. Главно, книжевните текстови што се однесуваат на оваа тема се објавувани од 1948 до 1951 година и имаат ангажиран карактер поврзан со здружената женска акција за донесување на законска промена што ќе овозможи симнување на фереџето. Таква легислативна промена се случува со донесувањето на Законот за забрана на зарот и фереџето, кој стапува на сила во февруари 1951 година, за кој во списанието се вели дека е главно застапуван од самите жени со муслиманска вероисповед.

Актот на задолжително тргање на превезот кај овие жени во тогашните историски околности се толкувал низ социјалистичките политики за братство и единство, како начин на зближување, спријателување и негување на безгранична меѓусебна доверба со целосно откриени лица и коси. Впрочем, во еден наврат се вели дека кај тамошните муслимани постоело „стар обичај да се открива жената пред добар пријател, без оглед на неговата вероисповед“, со што „на пријателот му се укажуе безрезервна доверба“ [Ј. В. „Муслиманската жена се бори за ослободуењето од мракот“, год. 4, бр. 33-34 (јули-август 1947), стр. 6.] Во таа смисла, донесувањето на законот се толкувало како остварувањето на уште еден чекор нанапред во постигнувањето на поголема рамноправност меѓу различните народи.

Низ примерите каде што фереџето е главен предмет на тематска обработка, тоа претставува црн адет, клетва и духовно ропство. Тоа е главен лајтмотив за дефинирање на концептот на слободата кај жените со различни потекла, возрасти и степени на образование.

„Учите писмо, наука,
влегујте в борба за живот,
борбата против фереџе
борба е против црни мрак,
борба за живот посреќен!

Фереџе, пусто фереџе
зборој за клетва јас немам,
те колнам, љуто проколнам,
клетва од оган посилна,
клетва од камен потешка,
клетва од смртта пострашна!“

[Николески, Ванчо. „Фереџе пусто фереџе“,
год. 5, бр. 39 (јануари 1948), стр. 9.]

Во анализираните примери, носењето превез од страна на женските деца се поврзува со стихувањето на женската сексуалност. Покривањето на нивните лице и глава во традиционалните муслимански семејства се практикувало како превентивен механизам за одбрана на детската „невиност“, поради што најчесто се случува во периодот на пубертетот, односно „задевојчувањето“. Во неколку од книжевните примери, женската убавина се набљудува како табу атрибут што произведува опасност однатре, поради што се вели дека треба да се направи себеси помалку видлива во јавноста. Оваа насока на размислување е сериозно загрозувачка за концептот на безбедноста кај жените и придонесува кон повнатрешнување на вината и двојна виктимизација кај жените жртви на сексуално насилство и вознемирување.

„ – Ако рекол Алах, на лето, на Коџа-бајрам, и ќе ја забулам. Женско чедо е. Колку побргу ќе му го ставиш чаршавот, толку главата ќе ти биде помирна, – си мислеше стариот, грбав Емин, татко ѝ на Зумбула. Се најдоа чудо стрини, тетки, поблиски и подалечки, кои што го поттеруваа Емин што побргу да го забули детето: ’Што гледаш, Емин, што мислиш? Оно... млада е... туку види како се разубаве...‘ – го убедуваа.“ [Теохарова, Невена. „Спогодба“, год 6, бр. 63 (февруари 1950), стр. 11.]

Носењето на фереџето во различните текстови каде што фиктивното време е далеку од стварното донесување на Законот, практиката се случува под повеќекратен притисок од повеќемина блиски на девојките, од родителите, партнерите и поширокаta фамилија. Одбивањето на овој обичај од страна на жените во семејствата тие го толкуваат како лудост, срам, па дури и резултат на фрлена магија што може да се растури. Другпат, доближувајќи се до периодот на донесување на законското решение, женските ликови од различните генерации се опишани како заедно здружено го напуштаат обичајот на носење на фереџе, и тоа во поддршка на нивните сопрузи.

„– Аирлија нека е безбели.., се приготвувате за некаква свадба? – Мора каква свадба... Ете прекројуваме... од старото правиме ново... А вечерва со мажите за прв пат ќе одиме во биоскоп, вака гологлав, без фереџе.“ [*Преродба*, год. 7, бр. 75 (февруари 1951), стр. 4.]

„Ги гледаш како кројат, прекројуваат, од црните фереџиња се раѓаа убави блузи, цели фустани... Не ли го ставаа крајот на нешто тешко, темно, што им се провлечувало досега во животот. Ги гледаш овие преродени лица што како деца се радуваат што вечерва за прв пат ќе стапнат слободно, без страв од мажот – човекот. За нив денешниов ден навистина е голем, велик ден... Без мера да се радуваш на светлоста, воздухот, животот...“ [*Преродба*, год. 7, бр. 75 (февруари 1951), стр. 4.]

Во „Македонка“ се среќаваат различни женски перспективи во однос на симнувањето на превезот, како што се очекуваните задршка и страв во донесувањето на таквата одлука, на која жените морале да се решат во рок од еден месец по донесувањето на Законот во јануари 1951 година. Но, во списанието не се вклучени претстави на женски ликови кои децидно се противат на оваа промена. Всушност, излегувањето на улица без превез, некои од жените кои навикнале на носењето на фереџе – го доживувале како акт проследен со крајна непријатност. Тие го толкувале Законот и како „посебен облик на напад врз нивната заедница, што предизвикува[ло] продлабочување на јазот меѓу муслиманките и активистите на АФЖ од другите етнички групи“ (Bonfiglioli 2016, 26). Во секој случај, „жената под превез [била] одземена од власта на својот татко, братот, мажот и оџата како симболички претставник на колективот и [била] ставена под власта на државата и на нејзината идеологија, заедно со сите други жени“, а женското тело уште еднаш станало *„екран* на кој се проектира[ле] одредени идеолошки пораки“ (Слапшак 2003).

Иако особено прогресивни, новите реформи и брзата модернизација не ги предвиделе потребите за приспособување на одредени жени на промените, поради што тие станале жртви на самиот закон што не предвидувал исклучоци. Покрај различните државни кампањи и активности за „просветлување“ на жените муслиманки, промените ги затекнала одредени заедници неспремни, за што може и треба да се направи посебно истражување посветено на (успешноста) на законската имплементација. Конечно, за жал, резултат на пропагандната димензија на „Македонка“, која главно била во согласност со политиките на Комунистичка партија на Југославија, е изостанувањето на прикажувањето на женските ликови кои имале тешкотии во процесот на симнување на фереџето, поради што тие станале предмет и на политички и на културолошки заборав.

2.3. Жената и класната нееднаквост

Еден посилен аспект од создавањето на женските ликови, особено истакнат во репортажните објави и преостанатите стории со документарен карактер, е потенцијалот за женско здружување за сеопшто народно надминување на класната нееднаквост. Задругарството, ударништвото и партизанството, во таа смисла, во анализираните прилози се појавуваат како политички вмрежувања со надминување на тешките работнички воени и посвоени услови, кои принудувале преселба на цели семејства или декадно нивно расцепување и отуѓување. Така, на пример, во расказот „Младоста на Фросина“ од Владо Малевски, се зборува за судбината на Јане и Фросина, кои се принудени да се разделат толку долго, за да не можат воопшто да се препознаат на нивната следна средба.

> „Од денот кога ја зеде тој ја виде во сета бездна длабочина јамата што ги држеше подалеку еден од другиот. Петнаесет години стоеа меѓу нив.“ [Малески, Владо. „Младоста на Фросина“, год. 7, бр. 76 (март 1951), стр. 10.]

Конечно, во застапените раскази, до особен израз доаѓа и истакнувањето на колективните придобивки од работничкото здружување, стекнувањето на работничките права и ставањето стоп на злоупотребата на децата како работна сила во стара Југославија, особено периодот од дваесеттите до триесеттите години на 20 век. Ова е илустрирано во извадокот од романот „Кајин Пат“ (1934) од Милица Жицина, мошне прославена писателка меѓу работничката класа во 1934 година, која во своите дела се посветува на опишување на животот на слугинките и на децата како работници во богатите семејства во различните европски градови.

> „Навистина, тебе треба човек да те бие! Да се столче злото од малечко! Помина, како покрај куп нечистотија па се врати да го поправи она што го пропуштила: ја удри одзади со врвот на чевелот! (...) А знаеш куца црночка? – Не знаеш – добро! Доде-

ка дојде мојот... ми се чини дека ти уште не знаеш оти тој бие со ремен?“ [Жицина, Милка. „Кајин Пат: извадок од романот Кајин Пат“, год. 7, бр. 79 (јуни 1951), стр. 12.]

Заклучни согледби

Книжевните прилози застапени во списанието „Македонка – Орган на АФЖ на Македонија“ (1944-1952) имаат експлицитно интердискурзивен карактер и воспоставуваат постојан дијалог со стварноста, низ кој се согледува врската меѓу претставата на женските ликови и социолошките феномени. Затекнати пред дилемата – дали се тие предмет на наративните стратегии што програмски ги туркаат во одредена насока – се впуштивме во преглед и анализа на главните пунктови на воен конфликт, но и местата на отпор каде што се среќаваат тие. Целта ни беше да ги откриеме причината и поводот за нивните постапки и да погледнеме каде застанал нивниот развој, а можел да продолжи во попрогресивна насока.

Од погореспоменатите примери видовме дека женските ликови се амбивалентни и комплексни. Но, кога го заземаат своето место во една хегемониска сфера, потфрлаат на друг план, односно не ги задоволуваат преостанатите општествени очекувања. Ним им е дозволено да бидат успешни само во едно поле, што е во интерес на актуелните политички случувања. Нивното дејствување е типологизирано и тие секогаш водат само една борба. Тоа ја засенува интерсекцијата меѓу класните, родовите и етничките нееднаквости и опресии во рамките на самите текстови, на сметка на што и преостанатите нивни амбиции и дејствувања остануваат недораскажани.

Иако женските ликови не се прикажани како апсолутни губитнички кога доживуваат одреден неуспех, некои книжевни текстови запаѓаат во апсолутизирање на нивниот пораз. При-

мерите каде што сретнавме показ за градењето на женските отпор и непослушност, вклучуваат наклон кон друг тип на хегемонии или откажување од проширување на пркосот во преостанатите сфери на човековата егзистенција. Отаде, на ниво на списание, книжевните прилози ги отсликуваат уредничките политики што го следат државното управување, кое во даден миг на остварување на определени права се откажува од идејата за нивно постојано дополнување и унапредување. Покрај огромната прогресивност на списанието „Македонка“ и субверзивноста на книжевните прилози, чиешто значење не смее да биде заборавено и потценето, во читањето на овие текстови секогаш треба да се има предвид пропагандната улога што е неизоставен дел од органот, од почетоците сè до неговото згаснување.